

**BUDJET TASHKILOTLARIDA MAHSULOT (ISH, XIZMAT)
ISHLAB CHIQRISH FAOLIYATI NATIJALARINI ANIQLASH VA
HISOBDA AKS ETTIRISH**

Xudayberdiyev Nizomiddin Qurbonqulovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tadqiqotchisi

nqx19791@gmail.com

Annotatsiya. Tezida budjet tashkilotlarida mahsulot (ish, xizmat) ishlab chiqarish faoliyati natijalarini aniqlash va hisobda aks ettirish masalalari tadqiq etilgan. Moliyaviy natijani shakllantirish algoritmi Budjet kodeksining 60-moddasi talablari asosida modellastirilib, davr xarajatlarini hisobga olish va rivojlantirish jamg'armasi daromadini aniqlashning uslubiy jihatlari ochib berilgan. Faoliyat segmentlari kesimida moliyaviy natijani aniqlashning ko'p bosqichli marjinal daromad modeli taklif etilgan bo'lib, u foydali yo'nalishlar tomonidan zararli yo'nalishlarning yashirin subsidiyalanishini oshkor qiladi.

Kalit so'zlar: moliyaviy natija, realizatsiyadan sof tushum, davr xarajatlari, rivojlantirish jamg'armasi, faoliyat segmenti, marjinal daromad, budjet hisobi.

Kirish

Budjet tashkilotlari, xususan oliy ta'lim tashkilotlarining ishlab chiqarish-tijorat faoliyati hisobining yakunlovchi bosqichi — moliyaviy natijani aniqlash va uni hisobda aks ettirishdir. Aynan shu bosqichda xarajatlar va sotish hisobining butun sifati o'zining haqiqiy bahosini oladi:

agar xarajatlar noto‘g‘ri hisoblangan yoki daromad noto‘g‘ri tan olingan bo‘lsa, yakuniy moliyaviy natija ham haqqoniy bo‘lmaydi. O‘zbekiston Respublikasi Budget kodeksining 60-moddasiga muvofiq, rivojlantirish jamg‘armasiga o‘tkaziladigan daromad realizatsiyadan tushgan tushumlar va ishlab chiqarish xarajatlari o‘rtasidagi ijobiy farq sifatida aniqlanar ekan, moliyaviy natijani to‘g‘ri shakllantirish nafaqat hisob-uslubiy, balki huquqiy-budjet ahamiyatiga ega.

Tezisning maqsadi — budget tashkilotlarida ishlab chiqarish faoliyati natijalarini aniqlash algoritmini asoslash hamda uni faoliyat segmentlari kesimida takomillashtirish yo‘nalishlarini belgilashdan iborat.

Asosiy qism

Amaldagi hisob amaliyotini tahlil qilish natijasida moliyaviy natijani shakllantirishning bosqichma-bosqich algoritmi aniqlandi (1-rasm). Ushbu algoritm 54-son Nizom va 2-son budget hisobi standarti talablariga asoslanadi.

Algoritmning muhim uslubiy jihati shundaki, davr xarajatlari (ma‘muriy va sotish xarajatlari) tannarxga kiritilmasdan, to‘g‘ridan-to‘g‘ri moliyaviy natijaga yoziladi. Bu esa yalpi foyda va realizatsiyadan yakuniy moliyaviy natijani ajratib ko‘rsatish imkonini beradi. Tadqiqotimiz shuni ko‘rsatdiki, amaldagi amaliyotda davr xarajatlarini faoliyat turlari o‘rtasida taqsimlash uslubiyoti ishlab chiqilmagani sababli, ular ko‘pincha umumiy tarzda hisobdan chiqarilmoqda. Natijada har bir faoliyat yo‘nalishining haqiqiy moliyaviy natijasini aniqlash imkoniyati cheklanadi.

1-rasm. Budjet tashkilotida realizatsiyadan moliyaviy natijani shakllantirish algoritmi

Ushbu muammoni bartaraf etish maqsadida faoliyat segmentlari kesimida moliyaviy natijani aniqlashning ko'p bosqichli marjinal daromad modelini qo'llash zarur. Model K. Druerining marjinal daromad tahlili konsepsiyasiga asoslanib, budjet tashkiloti sharoitiga moslashtirilgan.

Modelning boshqaruv nuqtai nazaridan asosiy qimmati shundaki, u zararli segmentni yopish to'g'risidagi qarorning xato bo'lish xavfini bartaraf etadi. Agar biror segment yakuniy natija bo'yicha zararli ko'rinsa-da, uning ikkinchi bosqich marjinal daromadi (segment hissasi) musbat bo'lsa, ya'ni u o'zining barcha bevosita xarajatlarini qoplab, umumuniversitet xarajatlariga hissa qo'shayotgan bo'lsa, uni yopish tashkilotning umumiy natijasini yomonlashtiradi. Amaldagi hisob tizimi bunday tahliliy nozik farqni ko'rsata olmaydi, chunki u faqat yalpi yoki yakuniy natijani aniqlaydi. Ch. Xorngren va uning hammualliflari ta'kidlaganidek, rentabellikni segmentlar kesimida

tahlil qilmasdan turib, resurslarni samarali taqsimlash bo'yicha asoslangan qarorlar qabul qilib bo'lmaydi.

Moliyaviy natijani hisobda aks ettirish bo'yicha esa quyidagi taklifni ilgari suramiz: realizatsiyadan olingan ijobiy natija 520 310 "Budget tashkilotlarining rivojlantirish jamg'armasi bo'yicha hisoblangan daromadlari" subschyotiga faoliyat segmentlari kesimida analitik hisob asosida o'tkazilishi lozim. Bu esa nafaqat jamg'armaga o'tkaziladigan umumiy summani, balki uning har bir faoliyat yo'nalishi tomonidan qanday shakllantirilganini ham ko'rsatadi. Ushbu yondashuv davlat sektori buxgalteriya hisobining xalqaro standarti IPSAS 18 "Segment hisoboti" talablariga to'liq mos keladi.

Xulosa

O'tkazilgan tadqiqot quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi. Birinchidan, budget tashkilotlarida moliyaviy natijani shakllantirish algoritmi asoslandi, unda davr xarajatlarining tannarxni chetlab o'tib to'g'ridan-to'g'ri natijaga yozilishi hal qiluvchi uslubiy jihat sifatida aniqlandi. Ikkinchidan, faoliyat segmentlari kesimida moliyaviy natijani aniqlashning ko'p bosqichli marjinal daromad modeli taklif etildi, u foydali yo'nalishlar tomonidan zararli yo'nalishlarning yashirin subsidiyalanishini oshkor qilib, zararli segmentni yopish to'g'risidagi qarorning xato bo'lish xavfini bartaraf etadi. Uchinchidan, rivojlantirish jamg'armasi daromadini faoliyat segmentlari kesimida analitik hisobga olish taklifi ilgari surildi, u IPSAS 18 talablariga mos keladi. Ushbu takliflarni amaliyotga tatbiq etish mexanizmini ishlab chiqish keyingi tadqiqotlarning istiqbolli yo'nalishi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Budget kodeksi. 2013-yil 26-dekabr, O'RQ-360-son, 60-modda.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 5-fevraldagi 54-son qarori bilan tasdiqlangan “Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to‘g‘risida”gi Nizom.
3. O‘zbekiston Respublikasi budget hisobining standarti (2-son BHS) “Yagona schyotlar rejasi”.
4. Drury C. Management and Cost Accounting. – 11th ed. – London: Cengage Learning, 2020. – 848 p.
5. Horngren C.T., Datar S.M., Rajan M.V. Cost Accounting: A Managerial Emphasis. – 16th ed. – New York: Pearson Education, 2021. – 976 p.
6. International Public Sector Accounting Standards Board (IPSASB). IPSAS 18 “Segment Reporting” // Handbook of International Public Sector Accounting Pronouncements. – New York: IFAC, 2023.
7. Ostonokulov A. Budget tashkilotlarining budgetdan tashqari mablag‘lari hisobi va hisoboti metodologiyasini takomillashtirish: monografiya. – Toshkent: VNESHINVESTPROM, 2021. – 208 b.